

Jolanta Biała

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Podjęcie zintegrowane w badaniach monograficznych jako paradygmat badań nad zjawiskiem sieroctwa

The role of intergrated approach in the study on orphans

The idea of this article is to present the role of integrated appointment in orphanhood research. In the first part of the article was presented the foundations and tradition of monograph method at the break XIX and XX century. Popularization of this method was thank to many scientists, among, all Frederic Trashner, I. Wirth, W. Zborough and the others American sociologists focused at Chicago School. In my elaboration I refer to my own research effected in six orphanages in świętokrzyski region in 2008 year, trying to show their aspects in context of integrated appointment, in it's three variants: pluralistic, interdisciplinary, transversal.

First variant refers to many disciplines in research without elaboration common research area, for example the analysis different categories of orphanhood, which may be analyzed by educators, psychologists, sociologists, by their poins of view.

Second variant also refers to many disciplines, but with elaboration common tools, means of activity, for example reintegration problems of orphans, depending on participation some specialists, who must elaborate common direct of activity.

Third variant –transversal refers to metatheoretical and metamethodological context. This attitude refers to analyze the whole problem in three variants: “out”, “inside”, “above” –in a distance). The proposition of this type of analysis may be, for example, creation of concrete research model, which might include,, investigation an individual fates of orphans (“out” variant), historical analysis – the process of changing orphanhood categories (variant “above”), or the analysis factors of activity concrete care institutions (variant “inside”). Such proposition was presented in the final part of the article – graphic form of integral activity the subjects participating in the process of becoming independent orphanage pupils.

Key words: integration, orphanhood, children's home, abandonment, paradigm, an intergrated approach.

Wprowadzenie

Problematyka opieki nad dziećmi pozbawionymi opieki w rodzinie naturalnej od wielu lat stanowi przedmiot badań i refleksji pedagogicznych w kontekście zmieniających się uwarunkowań społeczno-ekonomicznych oraz reformującego się systemu opieki nad dzieckiem.

Współczesne tendencje w zakresie opieki nad dzieckiem zmierzają do szeroko pojętej kompensacji, wspomaganie rozwoju i wychowania w środowiskach zastępczych (dom dziecka, rodzina zastępcza, rodzina adopcyjna, rodzinne domy dziecka, wioski dziecięce). Wśród wielu opracowań dotyczących propozycji pomocy w zakresie kompensacji braku opieki rodzinnej można dostrzec opracowania koncentrujące się na prezentacji fragmentów badań, bądź opracowań teoretycznych, pokazujących określone możliwości pomocy dzieciom obciążonym syndromem choroby dziecięcej, jej skutków w rozwoju osobowości i przyszłej adaptacji społecznej (J. Raczkowska, B. Czeredreka, E. Kozdrowicz, B. Gumienny, M. Kolankiewicz, U. Kazubowska i inni.). Współczesne metody pracy z dzieckiem sierocym, w kontekście założeń legislacyjnych, zakładają niezbędność oddziaływań resocjalizacyjnych, terapeutycznych z rodziną naturalną, celem przywrócenia jej utraconych funkcji w zakresie opieki i wychowania dzieci oraz umożliwienia im powrotu do rodziny własnej –funkcja reintegracyjna. Takie oddziaływania wymagają większej partycypacji innych podmiotów oraz udziału specjalistów (psycholog, terapeuta, pracownik socjalny, reedukator) w proces emancypacyjny dzieci przebywających w środowiskach zastępczych, zwłaszcza instytucjonalnych.

Założeniem podjętego opracowania jest propozycja zaprezentowania złożoności podejścia zintegrowanego, odnosząc go do analizy różnych aspektów zjawiska sieroctwa i wypracowania w przyszłości skutecznych dyrektyw w pracy z dzieckiem pozbawionym rodziny własnej w środowisku lokalnym. W prezentowanym opracowaniu odnoszę się, w pewnym fragmencie do własnych badań, przeprowadzonych w 6 domach dziecka województwa świętokrzyskiego w 2008 roku, w kontekście omawianej koncepcji.

Metoda monograficzna – założenia i tradycje

Badania monograficzne od dawna znajdują zastosowanie w socjologii empirycznej, w pedagogice społecznej. Zwolennicy tej metody szukali bezpośredniego kontaktu z rzeczywistością społeczną i chcieli ją badać, tak, jak

bada się fakty np. w naukach przyrodniczych. Początków tej metody, jej zastosowania można znaleźć w badaniach, jakie podjął pod koniec XIX wieku La Play (1806–1882), badając warunki życia rodzin robotniczych. Przyjmując socjologiczną optykę uwzględniał w niej następujące elementy: charakterystykę miejsca zamieszkania, rodzaj pracy, pozycji społecznej rodziny, jej środki utrzymania, posiadaną własność, dochody, zajęcia, warunki życia, sposoby odżywiania się, jakość mieszkania, ubrania, formy odpoczynku, historię rodziny, jej obyczaje, zwyczaje, budżet. Wykorzystywał też analizę budżetów rodzinnych. Dane empiryczne zbierane były przy pomocy obserwacji, wywiadów skategoryzowanych i swobodnych. Wśród uczniów La Playa byli także: Paul Descamps (uważany za najwybitniejszego przedstawiciela szkoły La Playa), Schmapper Arntd A.J. Czuprow. W Polsce prekursorami badań monograficznych byli wybitni badacze, m.in. Oskar Kolberg (1814–1890), Franciszek Bujak (1875–1953), którzy podejmowali się opisu monograficznego mieszkańców wsi w aspekcie folklorystyki i etnografii (Kolberg), stosunków społeczno – gospodarczych mieszkańców wsi (Bujak). Do rozwoju badań monograficznych w Polsce przyczynili się również: Władysław Grabski, Jan St. Bystrzeń, Kazimierz Dobrowolski, Józef Chałasiński, Paweł Rybicki, Stefan Nowakowski, Jan Szczepański. Efektem badań monograficznych realizowanych w Polsce jest wiele opracowań i publikacji dotyczących zjawisk i procesów społecznych, które wcześniej pozostawały niezbadane i nieznanne. Tym samym przyczyniły w znaczący sposób do wzbogacenia wiedzy o rodzinnej rzeczywistości społecznej i dynamicznych zmianach, jakie dokonywały się w XIX i XX wieku, rozwijając także obszar metodologii, szczególnie jakościowe procedury badawcze (Sztumski 2005, s. 114–120).

Znaczącą rolę w rozwoju metodologii badań monograficznych odegrali amerykańscy socjologowie z tzw. Szkoły Chicagowskiej. Badania dotyczące różnych aspektów i uwarunkowań wielu społeczności prowadzili: Frederick M. Thrasher, L. Wirth, W. Zorbaugh, Marie Jahoda, Paul F. Lazarsfeld, Wiliam Whyte, Herbert J. Gans i inni. Od lat siedemdziesiątych XX wieku podważa się efektywność badań monograficznych, jako czasochłonnych i pracochłonnych, posiadających dyskusyjną reprezentatywność wyników, co prowadzi do prób zastępowania ich przez ilościowe metody badawcze, jako bardziej wiarygodne, posiadające wystandaryzowane dane, nadające się do bezpośredniej obróbki statystycznej. Obecnie coraz więcej badaczy uznaje za zasadne łączenie obydwu rodzajów badań¹, podkreślając jednak konieczność odwoływania

¹ W ostatnich latach – obok prób stosowania w badaniach jakościowych klasycznych kryteriów badań empiryczno-ilościowych, przede wszystkim kryteriów trafności (obowiązywania) i rzetelności, względnie odpowiedniego ich modyfikowania – opracowano w postaci kilu

się do metod jakościowych, wśród nich także do metod monograficznych, które nie wykluczają stosowania metod ilościowych i jakościowych.

Wśród założeń metody monograficznej szczególnie cenne jest:

- dążenie do szczegółowego i rzeczowego opisu wydarzeń o różnym charakterze w sposób obiektywny, pozbawiony jakichkolwiek ocen;
- ujmowanie faktów w sposób całościowy, uwzględniający ich powiązania strukturalno – funkcjonalne, ich dynamikę i przeobrażenia;
- gromadzenie informacji poprzez techniki jakościowe np. wywiady swobodne (co nie wyklucza uwzględniania innych technik np. wywiadów skategoryzowanych itp.);
- łączenie wielości ujęć i interpretacji: socjologicznych, historycznych, etnograficznych, ekonomicznych (Sztumski 2005, s. 120–121).

Wielu badaczy podejmujących problematykę złożonych aspektów i uwarunkowań życia rodzinnego, a także jego dysfunkcji, w tym pojawiających się nowych form sieroctwa, sięga coraz częściej do metody monograficznej.

Badania nad sieroctwem – kontekst analizy empirycznej

Problem sieroctwa w różnych okresach historycznych był przedmiotem refleksji naukowych, jednak zmienność form i uwarunkowań zjawiska skłaniała do podejmowania nieco odmiennych analiz teoretyczno – metodologicznych. Różnorodność czynników determinujących zjawisko sieroctwa implikowała odmienną podejść w obrębie dokonywanych analiz. Niezależnie od wspomnianych czynników różnicujących można mówić o przyczynach zjawiska sieroctwa i wnikać w:

- podłoże warunkujących je czynników (patologiczne rodziny, śmierć rodziców, opuszczenie, porzucenie), co determinuje rodzaj sieroctwa;
- skutki doznawanej rozłąki (stanowiska psychologiczne);

założeń metodologicznie dostosowane kryteria jakościowe do tychże badań. Miały one zastąpić klasyczne ilościowe kryteria jakości. Najbardziej znana jest **konceptcja indukcji analitycznej**, w której (zgodnie z ewolucją tymczasowej teorii) na bazie analizy przypadków tak długo szuka się sytuacji odbiegających od dotychczas uzyskanej wiedzy, aż dane założenia staną się uniwersalne. Innym ujęciem jest **metoda triangulacji** jako kombinacja różnych materiałów zawierających dane uzyskane przez wielu badaczy, czy zespoły badawcze lub łączenie różnych założeń teoretycznych albo stosowanie różnorodnych metod podczas analizy tego samego zjawiska. Triangulację można stosować jako podejście pomocnicze w uzasadnianiu obowiązującego wiedzy zdobytej za pomocą metod jakościowych, przy czym owo uzasadnienie polega nie tylko na sprawdzeniu wyników, lecz także na systematycznym poszerzaniu i uzupełnianiu możliwości poznawczych (Śliwowski 2006, s. 19).

- rozpoznawanie doznawanych skutków deprivacji potrzeb psychicznych dla społecznego funkcjonowania dziecka;
- formy pomocy – aspekt instytucjonalny, psychologiczny, interpersonalny.

W obecnym czasie konteksty metodologiczne analizy wielu zjawisk i aspektów życia społecznego, niezależnie od zaproponowanych metod badawczych, zakładają różnorodność podejść w kontekście przyjętych paradygmatów². Zatem sieroctwo jako zjawisko społeczne, w zależności od wspomnianych wcześniej form i uwarunkowań (przyczyny, rodzaje, skutki, formy pomocy) może w kategoriach analizy podlegać podejściu zintegrowanemu, w aspekcie jego trzech wariantów: pluralistycznego, interdyscyplinarnego oraz transwersalnego.

Pluralistyczne podejście – w nim wszystkie czynności badawcze, tj. analizę pola, działania w nim, ewaluację, transformację – realizuje się z punktu widzenia różnych dyscyplin, które się w tym polu spotykają. W tym podejściu stosuje się zróżnicowane, właściwe danym dyscyplinom koncepcje teoretyczne, kategorie pojęciowe, przesłanki ontologiczne i aksjologiczne oraz narzędzia analizy i środki działania. W jego ramach można założyć, że możliwe jest jedynie zatrzymanie się na poziomie opisu i wyjaśnienia danego zagadnienia z wielu perspektyw dyscyplinarnych.

Odnosząc to podejście do badania różnych aspektów sieroctwa można przyjąć, iż analizy skupiać się będą np. na opisie różnych obrazów dzieciństwa/dziecka pozbawionego własnej rodziny, przebywającego w zastępczym środowisku rodzinnym (osamotnione, zranione, gorszych szans, nadmiaru, zagrożone, globalne, telewizyjne, „zachwaszczone”), badanych różnymi narzędziami i technikami, wypracowanymi w ramach danej dyscypliny naukowej. Z punktu widzenia pedagogicznego byłby to opis konkretnych przypadków i obrazów dzieciństwa z uwzględnieniem kategorii pojęciowych (funkcjonujących w dyscyplinach społecznych) oraz koncepcji teoretycznych, z uwzględnieniem celu i badań.

Z psychologicznego punktu widzenia ta sama kategoria dzieciństwa np. osamotnionego mogłaby uwypuklać doznawane skutki dla rozwoju osobowości i adaptacji społecznej. Socjologiczne podejście mogłoby koncentrować

² Pojęcie paradygmatu wprowadził do teorii nauki Thomas Kuhn jako kategorię wyjaśniającą zmiany w nauce wynikające ze społecznego protestu tworzenia stanowienia nauki przez wspólnotę uczonych. Paradygmat, jak wyjaśnia, jest „pewnym systemem przekonań”, który funkcjonuje w badaniach na mocy zgody, a nie z powodu przekonującego uzasadnienia. Jest to pewna rama powszechnie uznawanej teorii naukowej oraz podzielonych przekonań zdroworozsądkowych na temat praktyk naukowych, niezbędnych do powstawania nauki (za: E. Marynowicz-Hetka 2007, s. 160).

się na pokazaniu społecznych ograniczeń wchodzenia dziecka obciążonego cechami danej kategorii dzieciństwa w przyszłe role społeczne, w tym ograniczenia, wynikające z balastu przeżyć traumatycznych. Wszystkie trzy koncepcje w ramach pluralistycznego podejścia nie wykluczają się wzajemnie, ale też nie tworzą wspólnego pola poszukiwań naukowych. Wypracowują koncepcje na poziomie wiedzy, opisu i diagnozy.

Interdyscyplinarne podejście, które charakteryzuje się tym, że wszystkie czynności badawcze oraz działanie, tj. analiza pola, działanie w nim, ewaluacja, transformacja, itp. realizuje się z punktu widzenia koncepcji (podejść teoretycznych, metodologicznych), opracowanej wspólnie przez przedstawicieli różnych dyscyplin, która dzięki temu ma walor międzydyscyplinarny. Zespół posługuje się wspólnie opracowanymi narzędziami analizy i środkami działania. W przypadku tego rodzaju prac nad podejmowanym zagadnieniem (zagadnieniami), autorzy koncepcji muszą skoncentrować się na budowaniu komunikacji i rozwiązań badawczych akceptowanych przez wszystkich, co wymaga dużego wysiłku.

Odnosząc to podejście do analizy różnych aspektów sieroctwa społecznego i innych form można mówić o wspólnie wypracowanych podejściach w ramach badanego problemu. Powiedzmy problem reintegracji wychowanków z rodziny naturalnej, może być traktowany jako priorytetowe zadanie współczesnych placówek socjalizacyjnych, przyjętych w ramach standardów europejskich i ustaleń legislacyjnych, zakładających taką efektywność działań placówek, aby wychowanek miał szanse na powrót do środowiska rodziny naturalnej. W projektach badawczych tego typu przedsięwzięcia powinno uczestniczyć grono ekspertów, posługujących się środkami działania wspólnie wypracowanymi, a więc pedagog, wychowawca, psycholog (terapeuta), pracownik socjalny, bowiem wieloaspektowość wspomnianego procesu reintegracji wymaga zróżnicowanych, a jednocześnie wspólnych działań w obszarze analizowanego pola. W pedagogice społecznej coraz częściej postuluje się transwersalne w analizach badawczych.

Transwersalne podejście daje możliwość badania złożoności rzeczywistości społecznej z punktu widzenia wielu dyscyplin i jej wyrażanie w jednym uniwersalnym przekazie. W tym podejściu łączy się to, co uniwersalne i powtarzalne z tym, co jednostkowe i specyficzne oraz wyjątkowe. Równocześnie metateoretyczny i metametodologiczny kontekst może być użyteczny dla konstytuowania się dyscyplin i całego procesu dyscyplinaryzacji refleksyjnej praktyki. Transwersalne podejście oznacza zatem ujmowanie zjawiska całościowo, czyli analizowanie działania w trzech wymiarach: „z zewnątrz”, „od wewnątrz”, „nad nim” (z pewnego oddalenia) (Marynowicz-Hetka 2007, s. 163).

Propozycją uwzględniającą tego typu podejście mogłoby być opracowanie konkretnego modelu badań z określoną grupą dzieci pozbawionych własnej rodziny, np. wychowanków domu dziecka, gdzie jednostkowe przypadki, analizowane są przy wykorzystywaniu wywiadów pogłębionych (wymiar „z zewnątrz”), co mogłoby współwystępować z analizami historycznymi i procesem zmian kategorii sieroctwa – naturalne, wojenne, społeczne, rodzinne, emocjonalne (wymiar „nad” – z pewnego oddalenia) oraz opracowywaniem integralności działań kilku instytucji partycypujących w ramach pomocy dzieciom osieroconym w środowisku lokalnym (wymiar „z zewnątrz”). W opracowaniach monograficznych, jeśli brać pod uwagę wszystkie trzy warianty podejścia zintegrowanego, wydaje się dominować pierwszy, bądź drugi z omawianych wariantów: interdyscyplinarny i pluralistyczny, trzeci – transwersalny wymaga opracowania nowych koncepcji badań.

Wydaje się słuszne w tym miejscu opracowania rozwinąć wątek podejścia transwersalnego, ponieważ jest ono najbardziej złożone i wymaga uwzględnienia dwóch poprzednich wariantów podejścia zintegrowanego, tj. pluralistycznego i interdyscyplinarnego. Transwersalne ujęcie mogłoby być traktowane w pracach monograficznych jako swoisty paradygmat, w którym wszystkie trzy wymiary mogłyby pełnić funkcję podejścia zintegrowanego. Badania autorskie, do których chciałabym nawiązać w ramach omawianego podejścia, zostały opracowane w dwóch odrębnych okresach czasowych, różnicujących znacząco funkcjonowanie placówek w latach 1992/1993 oraz w 2008 roku, w 6 domach dziecka województwa świętokrzyskiego (wcześniej kieleckiego). Placówki te to domy dziecka: W Kielcach, Skarżysku Kamiennym, Winiarach, Nagłowicach, Miechowie, Kazimierzy Wielkiej. Analizowane w badaniach problemy dotyczyły wybranych aspektów pracy placówek: opieki zdrowotnej, materialnej, rozwoju zainteresowań wychowanków, ich aspiracji zawodowych, edukacyjnych, planów życiowych, posiadanych wartości (Biała 2011, s. 113–119).

Wybór konkretnych metod i technik wynikał z założonego celu pracy i postawionych hipotez badawczych. W badaniach zastosowana została metoda monografii pedagogicznej – na pierwszym etapie badań, w celu zgromadzenia niezbędnych informacji i ustalenia kierunków pracy opiekuńczo-wychowawczej badanych domów dziecka w byłym województwie kieleckim, a także etapów rozwoju placówek na tle przemian społecznych oraz metoda sondażu diagnostycznego. Przyjęta perspektywa badawcza zakłada zastosowanie w całości analizy badanych problemów metody monografii problemowej (tematycznej), szeroko stosowanej na gruncie nauk humanistycznych (por. Sztumski 2005, s. 114–122). Umożliwia ona odwołanie się do strategii triangulacyjnej, pozwalającej na zastosowanie w ramach jednego planu

badawczego zróżnicowanych lecz komplementarnych metod oraz weryfikacji też przy pomocy odmiennych typów danych. Problematyka badań uzasadnia zarówno operacjonalizację zmiennych i dobór wskaźników połączonych z zastosowaniem monografii instytucjonalnej (Dróżka 2008, s. 63–76) i metody sondażowej, jak i analizy jakościowej, dzięki której badacz stara się zrozumieć próby nadawania znaczeń i układania życia jednostkowego w sensowną całość (Babbie, s. 152–162). Drugą metodą wykorzystaną w badaniach był sondaż diagnostyczny. Technikami zastosowanymi w ramach sondażu diagnostycznego był pomiar ankietowy, wywiad i analiza dokumentów. Narzędzia wykorzystane w badaniach zostały zweryfikowane pod kątem zmian organizacyjnych placówek, a były to:

1. Lista poszukiwanych informacji o placówce – narzędzie to pozwoliło na uzyskanie niezbędnych informacji dotyczących funkcjonowania placówek w analizowanych odstępach czasu, w dwóch odmiennych okresach historycznych, tj. w początkowym okresie transformacji ustrojowej i w obecnym czasie. Informacje zawarte w narzędziu dotyczą bazy materialnej placówki, struktury personelu pedagogicznego i pomocniczego placówki, warunków socjalnych, organizacji życia wychowanków.
2. Karta podstawowych informacji o wychowanku – karta ta zawierała podstawowe dane wszystkich wychowankach przebywających w badanych placówkach, tj. dane osobowe, kontaktów z rodziną, okresu pobytu w placówce, ewentualnych trudności w nauce i trudności wychowawczych (na podstawie opinii osób przebywających z dziećmi).
3. Kwestionariusz ankiety z dyrektorem domu dziecka – zawierał 30 pytań w większej części skategoryzowanych, zaopatrzonych w kafeterię. Treści pytań dotyczyły analizowanych zakresów pracy, warunków, bazy socjalnej, zmian w organizacji placówki, jej struktury, organizacji życia wychowanków (opieki zdrowotnej, organizacji czasu wolnego, pomocy w usamodzielnieniu się, bądź reintegracji z rodziną naturalną), przyjętych kierunków i metod pracy z wychowankami w kontekście nowych założeń i zmiany wizerunku placówek jako placówki socjalnej.
4. Kwestionariusz ankiety z wychowawcą domu dziecka (w przypadku zmiany nazwy placówki, z wychowawcami „Dobrej Chaty”) – zaopatrzone były w pytania dotyczące tych samych zakresów działalności placówek, o które pytani byli ich dyrektorzy. Kwestionariusz ankiety z wychowankiem placówki opiekuńczo-wychowawcze („Dobra Chata”) – składał się z 15 pytań oraz metryczki. Treść pytań, w większej części skategoryzowanych dotyczyła kilku zakresów opieki w placówce, a więc troski o zdrowie, higieny osobistej, wychowania umysłowego, organizacji czasu wolnego, aspiracji i planów życiowych, oceny organizacji, kierunków

pracy, współpracy z wychowawcami. Wypowiedzi wychowanków, ich opinie pozwoliły na odkrycie różnic w ocenie organizacji placówek przez uczestniczące w nich podmioty. Cały zamysł polegał na dotarciu do ocen wychowawców, osób bezpośrednio współpracujących z wychowankami, ich opinii dotyczących wspomnianych zakresów opieki. Większość pytań ma charakter skategoryzowany.

5. Narzędziem pozwalającym na ocenę pobytu w domu dziecka z perspektywy kilkuletniego okresu usamodzielnienia była lista pytań w ramach autorskiego wywiadu narracyjnego, skierowanego do grupy usamodzielnionych wychowanków „Dobrej Chaty”, odwołujących się do obecnej i przeszłej sytuacji życiowej wychowanków, ze szczególnym uwzględnieniem ich pobytu w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Pozwolił on na uchwycenie podobieństw różnych zjawisk socjalizacyjnych w przypadku przyjęcia perspektywy zinstytucjonalizowanej (normatywnej).

Analiza danych przy pomocy takiej techniki badawczej została wykorzystana do uchwycenia zgodności pomiędzy subiektywnymi interpretacjami a pewną zewnętrzną rzeczywistością. W związku z tym można w tego typu analizie kierować się podejściem realistycznym, które ma na celu „naturalistyczny” opis rzeczywistości, jaką jest życie ludzkie, gdzie „autobiograficzne” historie są przedstawiane jako nowe „fakty”, dotyczące osobowości. Natomiast podejście narracyjne pozwala traktować dane pochodzące z wywiadu jako umożliwienie dostępu do różnorodnych historii lub narracji, które służą ludziom do opisu ich świata. Innymi słowy podejście narracyjne może posługiwać się podobnymi wskaźnikami w celu uzyskania „jakości kontrolnej”. W omawianej analizie można było posłużyć się obydwoma podejściami, aby dokonać analizy pomiędzy interpretacją badanych podmiotów (wychowanków, wychowawców, personelu kierowniczego), opierając ją na spojrzeniu na odpowiedzi respondentów jako na odpowiedzi o charakterze kulturowym. Wypowiedzi respondentów nie zostały wypracowane przez jakąkolwiek zinstytucjonalizowaną zasadę, ale aktywnie wypracowane przez ich uczestników (Silverman 2009, s. 196–232).

W analizie materiału badawczego pozyskanego z badań charakterze sondażowym stosowano techniki statystyczne, w tym przede wszystkim z grupy opisowych i korelacyjnych. Wybór technik podyktowany był zastosowaną metodą badań (monografia). Badaną próbę stanowiło 137 wychowanków w pierwszym okresie oraz 172 w drugim okresie. Niejednorodność prób wynikała z każdorazowych możliwości uczestniczenia w badaniach maksymalnej liczby dzieci, posiadających dyspozycje zdrowotne, intelektualne. W roku 2008 do badań włączono 15 osobową grupę wychowanków, z którymi przeprowadzono wywiady narracyjne, w celu pogłębienia analizy omawianych

problemów z aktualnej perspektywy ich przygotowania do życia społecznego, posiadanych problemów adaptacyjnych. W omawianych badaniach uczestniczyli również dyrektorzy placówek – 6 osób i wychowawcy, łączna liczba – 41 osób w pierwszym okresie badań i 52 osoby w drugim okresie badań.

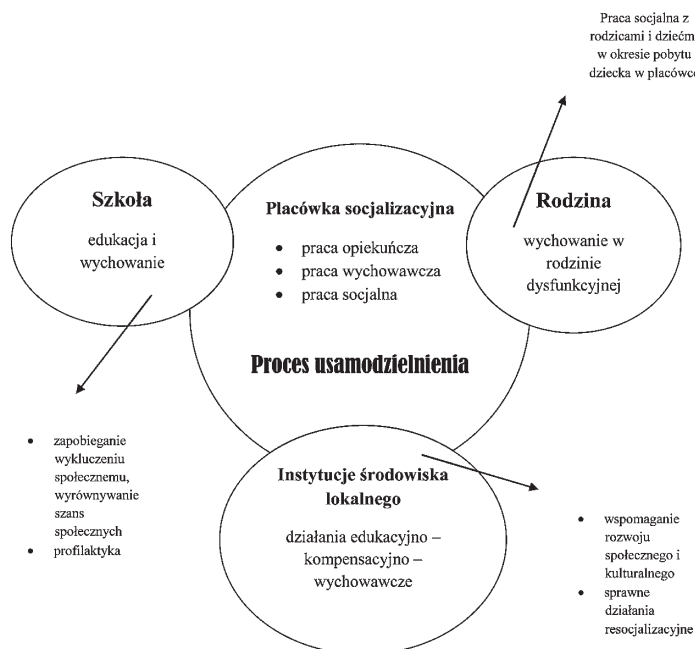
Sygnalizowane badania, wydaje się, uwzględniają trzy wymiary podejścia transwersalnego, bowiem perspektywa „nad” łączy trzy wymiary: „z ewnątrz” – opracowanie modelu integracyjnego, który stanowi propozycję partycypowania w procesie adaptacji społecznej usamodzielniających się wychowanków, w którym to procesie elementy, takie jak: placówka socjalizacyjna, rodzina, szkoła, instytucje środowiska lokalnego współwystępują w procesie socjalizacji wychowanków, a proces opiekuńczo – wychowawczy opiera się na kształtowaniu odpowiednich umiejętności, nawyków, kompensowaniu niezaspokojonych potrzeb, redukowaniu stresu, obniżaniu poziomu lęku, stymulowaniu aktywności wychowanków w zakresie usamodzielniania, samorządności, kształtowania postaw prospołecznych. Istotnym ogniwem w tych działaniach jest praca socjalna, włączona od pewnego czasu do procesu opiekuńczo – wychowawczego domu dziecka. Tę propozycję ujęcia transwersalnego przedstawia rycina 1 i 2. Zaproponowany, wielopodmiotowy model relacji poszczególnych ogniw partycypujących w procesie usamodzielniania i uspołeczniania wychowanków (w szerszym kontekście dzieci pozbawionych opieki, a mieszkających w rodzinie lub bez niej) stanowi propozycję dla praktyki w zakresie wskazania wspólnych obszarów oddziaływań placówki, rodziny, szkoły, środowiska lokalnego – rycina 1.

Proces opiekuńczo-wychowawczy	Praca socjalna
Kształtowanie i umiejętności, Kompensowanie niezaspokojonych potrzeb (fizycznych, psychicznych, emocjonalnych, poznawczych), Redukcja stresu a obniżanie poziomu lęku	Obszar pracy socjalnej z wychowankiem w kontekście realizacji standardów europejskich
Rozwijanie, stymulowanie aktywności wychowanków w zakresie usamodzielniania, samorządności, kształtowania postaw prospołecznych	Proces socjalizacji system rodzinkowy, grupy usamodzielniania, mieszkanie chronione

Rycina 1. Struktury przestrzenne i współdziałanie podmiotów partycypujących w procesie usamodzielniania wychowanków i w pokonywaniu barier społecznych

Źródło: opracowanie własne.

Modele tworzą ogólne ramy rzeczywistości, w skrócie można powiedzieć, że informują nas jaka jest rzeczywistość, o jej podstawach, elementach

Ryc. 2. Integralność działań w procesie usamodzielniania wychowanka

Źródło: opracowanie własne.

składowych („ontologia”), oraz o statusie wiedzy („epistemologia”). Tak określone modele odpowiadają temu, co określone jest terminem paradygmatu. Za przykłady takich modeli w naukach społecznych mogą uchodzić: funkcjonalizm, (który zajmuje się funkcjami instytucji społecznych), behawioryzm, (który definiuje wszystko w kategoriach „bodźca”, „reakcji), interakcjonizm, (który skupia się na sposobach nadawania symbolicznego znaczenia relacjom międzyludzkim) i etnometodologia, (która zachęca nas do przyjrzenia się sposobom codziennego kształtowania uporządkowanych interakcji społecznych przez ludzi). Na przykład w badaniach jakościowych jest obecna tradycja, z godnie z którą najważniejsze w badaniach jest postrzeganie jakiegoś zjawiska, przypisywane mu znaczenia, przeżywane emocje. Z tego względu model ten można określić mianem emocjonalizmu. W opozycji do emocjonalizmu występuje model konstrukcjonistyczny, a na jego gruncie nadrzędną rolę odgrywa interakcja dominująca nad znaczeniem (Silverman 2009, s. 33). Pojęcie modelu implikuje wyselekcjonowanie i wyabstrahowanie z określonej rzeczywistości pewnych jej istotnych elementów i zbudowanie z nich syntetycznej struktury, będącym skrótowym obrazem danej rzeczywistości – empirycznie

stwierdzalnej – bądź pożądanej i projektowanej. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z wzorem (struktura odtwarzającą bądź regularność ludzkich zachowań, bądź regularność rzeczywistego funkcjonowania danej instytucji), w drugim przypadku – wzorcem (strukturą skonstruowaną z cech pożądanych ludzkiego zachowania lub pożądanych form i sposobów funkcjonowania instytucji). Zakładając, że nie będzie sprzeczne z koncepcją Kazimierza Żygulskiego zastąpienie w poniższym sformułowaniu terminu „wzory” – terminem „modele”, (zawierającym w sobie zarówno wzór, jak wzorzec) przyjmuje za tym autorem, iż „modele możemy traktować jako realizację wartości” (Żygulski 1975, s. 124). Wartość istnieje więc realnie w formie wzoru w rzeczywistości empirycznej, idealnie – w formie wzorca rzeczywistości postulowanej. W przypadku sieroctwa społecznego, opisujemy ten stan poprzez typologię różnych zmiennych (głównych cech) tego stanu, do których zaliczyć możemy fizyczne opuszczenie dziecka przez rodziców, subiektywny stan odtrącenia, poczucie osamotnienia (stan emocjonalny). Te cechy stanowią syndrom osamotnienia, są głównymi składnikami zjawiska, które poddajemy opisowi, analizie, obserwacji. Badaniu podlega ich geneza, nasilenie, manifestacja, skutki, sposoby kompensacji, terapia. Każde podobne zjawisko można scharakteryzować poprzez takie zmienne i w każdej sytuacji badawczej należy odszukać i nazwać zespół zmiennych tworzących jakiś fakt, zdarzenie lub proces (Zawadzka 1983, s. 22).

Uzupełnieniem i dodatkowym źródłem analizy były wypowiedzi 15 wychowanków usamodzielnionych w różnych okresach czasowych, przed zmianami transformacyjnymi i w trakcie trwających przemian. Ich dobór był celowy, bowiem przebywali w Państwowym Domu Dziecka im. H. Jordana, przekształconym w 2000 r. w nową, małą, rodzinną placówkę „Dobra Chata”. Z analizy ich wypowiedzi, niezależnie od szczegółowych opinii wynika jednoznacznie, iż nie zostali dostatecznie przygotowani do samodzielności życiowej, posiadają problemy z adaptacją społeczną w wielu sferach życia, są niekiedy marginalizowani i stygmatyzowani jako gorsi. W związku z tym w badaniach autorskich podjęto próbę syntezy środowiskowych działań integracyjnych placówki z innymi instytucjami środowiska lokalnego, głównie rodziną i szkołą³. Ten fragment monografii mógłby stanowić przykład perspektywy „z zewnątrz” oraz perspektywy „nad nim” (z pewnego oddalenia).

Przykładem analizy w wymiarze „od wewnątrz” są poszczególne aspekty działalności wymienionych placówek analizowane w dwóch odrębnych

³ Szerzej podobną problematykę wspomnień usamodzielnionych wychowanków omawia U. Kamińska (2000).

okresach czasowych, tj. opieki zdrowotnej, wychowania umysłowego i organizacji czasu wolnego, aspiracji zawodowych i edukacyjnych oraz wartości preferowanych przez badanych wychowanków (Biała 2011, s. 230).

Podsumowanie

Można więc przyjąć, iż przedstawione założenia realizowanych badań odzwierciedlają połączenie tego, co uniwersalne i powtarzalne (od lat ta sama gama niezaspokojonych potrzeb, wymagających indywidualnego podejścia), z tym co jednostkowe, specyficzne i wyjątkowe, np. poszczególne losy i sytuacje życiowe usamodzielnionych wychowanków widziane w kontekście nowatorskich działań w zakresie reorganizacji placówek, uwzględniających nowe obszary pracy opiekuńczo-wychowawczej i socjalnej w ramach europejskich rozwiązań i standardów. Dobór wcześniej omawianych metod, technik i narzędzi pozwolił na dokonanie analizy, uwzględniającej założenia podejścia zintegrowanego, w tym właśnie transwersalnego z perspektywy metateorii i metametodologii. Metoda monografii problemowej, szeroko stosowana na gruncie nauk humanistycznych umożliwia bowiem odwołanie się do strategii triangulacyjnej, pozwalającej na zastosowanie w ramach jednego planu badawczego zróżnicowanych, lecz komplementarnych metod oraz weryfikacji tez przy pomocy odmiennych typów danych (Dróżka 2008, s. 63–67). W analizach empirycznych, gdzie zastosowanie posiada metoda monograficzna, znaczącą wartość ma łączenie ilościowych badań z badaniami jakościowymi, w których korzystne zastosowanie mają wywiady jakościowe, ponieważ tego typu badania wymagają bardziej aktywnych dociekań, w przeciwieństwie do sondażu, jak zauważa Earl Babbie: „Wywiad jakościowy jest w zasadzie rozmową, w której prowadzący kładzie nacisk na pewne tematy, poruszane przez respondenta. Idealnie byłoby, gdyby wypowiedzi respondenta stanowiły większą część rozmowy, jeśli mówisz więcej niż 5% czasu, to przypuszczalnie mówisz za wiele” (Babbie 2004, s. 327). Wywiad narracyjny, zastosowany w cytowanych badaniach pozwolił – z odległej perspektywy – częściowo zweryfikować skuteczność stosowanych metod i form pracy z wychowankami w zakresie ich adaptacji społecznej po opuszczeniu placówki. W tym wyraża się aksjologiczny cel tej części badawczego przedsięwzięcia.

Badania autorskie, do których nawiązuję w opracowaniu, stanowią pewien aspekt studiów nad sieroctwem społecznym, widzianym poprzez pryzmat pracy domów dziecka. Odwołują się do bogatej tradycji opieki nad dziećmi osieroconymi w Polsce powojennej oraz do współczesnych uwarunkowań ich działalności. Podjęta w monografii problematyka wpisuje się

w nurt wielu opracowań, jakie pojawiły się w polskiej literaturze pedagogicznej w różnych kontekstach społecznych. Obszar opieki i wychowania – wzajemnie powiązane – stanowiły i nadal stanowią jeden z wymiarów funkcjonalnych rodziny. W tej aktywności, rodziny wspierane są w różnych formach, a także kontrolowane przez społeczeństwo.

W Polsce kultura dobroczynności i podejmowanie działań charytatywnych, co leży u podstaw rozwoju opieki zastępczej, posiadają bardzo bogate tradycje. W okresie międzywojennym bazującym na Ustawie o Pomocy Społecznej z 16.08.1923 roku, dość wyraźnie podkreślano zasadność i zarazem skuteczność podejmowanej pomocy na rzecz niemal wszystkich grup społecznych, wymagających wsparcia (sierot, osób chorych, niepełnosprawnych, dotkniętych chorobami zakaźnymi itp.). Lata 1945–1989 zubożyły te placówki o szereg zadań, jakie powinny realizować, wypaczając ich funkcje, sprowadzając do roli instytucji masowo realizujących działania opiekuńcze w oparciu o ideowość, indoktrynację, przygotowanie wychowanków do aktywnego uczestnictwa w realiach społeczeństwa socjalistycznego. Potrzeby wychowanków nie były w tym czasie problemem priorytetowym. Okres III Rzeczypospolitej, od początku transformacji ustrojowej stworzył szansę dla regeneracji utraconych przez nie funkcji, z której wiele placówek skorzystało. Inne nadal podejmują ten wysiłek próbując tworzyć lepsze warunki życia dla dzieci wychowywanych w zastępczym środowisku rodzinnym. Jednak, niezależnie od tworzonych lepszych warunków rozwojowych w wielu środowiskach zastępczych ciągle należy szukać nowych form wsparcia w kontekście lepszej adaptacji społecznej wychowanków, zakładającej w dużej mierze eliminowanie czynników ich marginalizowania, bądź wykluczania w dorosłym życiu, jako „gorsze dzieci”. Opracowanie przedłożone jest jedną z wielu propozycji rozwiązywania sygnalizowanych problemów.

Streszczenie

Koncepcją przedłożonego opracowania jest zaprezentowanie roli podejścia zintegrowanego w badaniach nad sieroctwem jako swoistego paradygmatu badań w tym obszarze. W pierwszej części opracowania przedstawiona została krótka analiza założeń i tradycji metody monograficznej, jej znaczenia w badaniach na przełomie XIX i XX wieku, w popularyzacji której znacząca rolę odegrali m.in. amerykańscy socjologowie z Chicagowskiej Szkoły (Frederic Trasher, L. Wirth, W. Zorbaugh i inni). W opracowaniu odwołuję się do własnych badań przeprowadzonych w 6 domach dziecka województwa świętokrzyskiego w 2008 r., próbując pokazać ich aspekty w kontekście zintegrowanego podejścia w trzech jego wariantach: pluralistycznym, interdyscyplinarnym i transwersalnym. Pierwszy wariant uwzględniający różne dyscypliny w badaniach empirycznych bez wypracowania wspólnego obszaru (pola) analizy odnieść można do różnych kategorii sieroctwa,

które może być analizowane z punktu widzenia pedagogicznego, psychologicznego, socjologicznego (każdy bada inne uwarunkowania i skutki). Drugi wariant zakłada także uwzględnienie wielu podejść, lecz z wypracowaniem wspólnych narzędzi, środków działania, np. problem reintegracji wychowanków, wymagający uczestniczenia wielu specjalistów, którzy powinni wypracować wspólny kierunek działań.

Trzeci wariant – transwersalne podejście zakłada meta teoretyczny i metametodologiczny kontekst. W tym podejściu ujmuje się zjawisko całościowo w trzech wymiarach” „z zewnątrz”, „od wewnątrz”, „nad nim” (z pewnego oddalenia). Propozycją tego typu analizy może być opracowanie konkretnego modelu badań, w którym zakładać można np., analizę jednostkowych losów wychowanków (wymiar „z zewnątrz”), analizę historyczną i procesu zmian kategorii sieroctwa (wymiar „nad” – z pewnego oddalenia), lub analizy uwarunkowań pracy danej placówki w celu usamodzielnienia dzieci (wymiar „od wewnątrz”). Taka propozycję przedstawiam w końcowej części opracowania w formie modelu integralnych działań podmiotów uczestniczących w procesie usamodzielnienia wychowanków domu dziecka.

Słowa kluczowe: integracja, sieroctwo, dom dziecka, opuszczenie, paradygmat, podejście zintegrowane.

Bibliografia

- Biała J. (2011), *Działalność domów dziecka w regionie świętokrzyskim. Perspektywa historyczna i współczesna*, wyd. UJK, Kielce.
- Biała J. (2006), *Zagrożenia w wychowaniu dziecka we współczesnej rodzinie*, Wyd. AŚ, Kielce.
- Babbie E. (2004), *Badania społeczne w praktyce*, PWN, Warszawa.
- Dróżka W. (2008), *Generalizacja wielkiej zmiany. Studium autobiografii średniego pokolenia nauczycieli polskich*, wyd. AŚ, Kielce.
- Gumienny B. (2005), *Funkcjonowanie domu dziecka na przykładzie Domu dla dzieci „Nasza Chata”*, Wyd. Fosze, Rzeszów.
- Jarosz E. (2001), *Dom, który krzywdzi*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
- Kamińska U. (2000), *Zraniome dzieciństwo. Wychowankowie domu dziecka mówią*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
- Kazubowska U. (2006), *Rodziny własne wychowanków domów dziecka*, wyd. US, Szczecin.
- Kazubowska U. (2005), *Reintegracja jako nowy kierunek pracy z rodziną oraz najdoskonalsza droga zapobiegania sieroctwu*, [w:] K. Gąsior, T. Sakowicz (red.), *Pedagogika społeczna w służbie rodziny*, wyd. AŚ, Kielce.
- Marynowicz-Hetka E. (2007), *Pedagogika społeczna*, PWN, Warszawa.
- Silverman D. (2009), *Prowadzenie badań jakościowych*, PWN, Warszawa.
- Sztumski J. (2005), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.

- Śliwerski B. (2006), *Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych*, t. 2, GWP, Gdańsk.
- Zawadzka A. (1983), *Wartość wyczynku studentów Dynamika wartości wyczynku w jej niektórych uwarunkowaniach*, Wyd. UW, Wrocław.
- Żygulski K. (1975), *Wartości i wzory kultury. Rozważania socjologa*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa.